

Flexibilitat, temps i benestar quotidià

Sara Moreno Colom

És ben sabut que el model temporal de les societats occidentals contemporànies es caracteritza per la centralitat de la jornada laboral. Tal com explica Perulli (1996) aquesta centralitat emergeix amb la industrialització i es basa en la reducció del temps a l'horari i a l'activitat laboral. En conseqüència, el temps de treball remunerat esdevé l'eix central al voltant del qual pivota la vida de les persones. De manera que qualsevol transformació d'aquest temps de treball té repercussions sobre el temps i el benestar quotidià.

És obvi que, donat aquest paper central en l'organització social, el temps de treball ha esdevingut un objecte d'estudi freqüent entre els científics i científiques socials. Ara bé, dins d'aquest interès genèric es dibuixen diferents perspectives. En aquest sentit, Torns apunta que l'origen de les reflexions sobre la importància del temps es poden situar en “una font que té, com a mínim, dos brocs i en posició desigual” (2003:5). Doncs bé, de la preocupació comuna per la manera en que es distribueix el temps en les societats del benestar en sorgeixen, d'una banda, estudis centrats en l'anàlisi i la reflexió dels canvis en el mercat laboral i, d'altra banda, estudis que prenen com a punt de partida la perspectiva de gènere i reivindiquen que el treball és quelcom més que l'ocupació. Paral·lelament a ambdues línies d'investigació, emergeix de nou el debat al voltant de la dimensió sociològica del temps. Un debat que si bé s'inicia a principis del segle XX dins l'escola durkheimiana, no gaudeix d'una clara continuïtat i preocupació fins a les últimes dècades del segle passat.

Des del meu punt de vista, l'anàlisi de la repercussió de l'evolució del temps de treball sobre el temps i benestar quotidià no pot obviar les principals aportacions fetes en cada una de les perspectives esmentades. L'objectiu d'aquest escrit és justificar la necessitat de considerar tres premisses teòriques a l'hora d'analitzar la relació entre temps de treball i vida quotidiana. Així, en primer lloc es presenten i exposen aquestes premisses que, en segon lloc, esdevenen el punt de partida per una aproximació general a la qüestió plantejada. A saber, la repercussió de les transformacions del temps de treball sobre el temps i el benestar quotidià. L'escrit conclou amb una reflexió final entorn l'anomenat malestar del temps en les societats del benestar.

Tres premisses: temps, desigualtats i jornada laboral

La primera premissa sorgeix de totes aquelles reflexions dins la sociologia que apunten que el temps és alguna cosa més que l'horari. Malgrat la manca d'acord dins la producció sociològica a l'hora de definir el concepte temps, existeix un cert consens entorn el seu caràcter complex i pluridimensional. En aquest sentit, es planteja la necessitat de superar la concepció objectiva del temps basada en una idea mesurable, quantitativa i lineal del mateix. Elias (1989) recorda que aquesta imatge del temps forma part d'una construcció social, per bé que a la societat occidental s'ha tendit a naturalitzar-la. I és en aquest punt que es fa necessari parlar de la doble dimensió objectiva i subjectiva del concepte temps. Una doble dimensió que s'ha negat durant anys en ares a la unificació i homogeneïtzació d'allò que té components clarament qualitatius i heterogenis. La revisió de la bibliografia especialitzada posa de manifest que la concepció hegemònica del temps industrial - llegeixis temps de treball remunerat - ha invisibilitzat l'heterogeneïtat del temps quotidià en la mesura que la dimensió objectiva i material del temps ha eclipsat la seva dimensió subjectiva i discontinua. Sens dubte, l'expressió més nítida d'aquesta simplificació és la jornada laboral en tant que es basa en la mesura del rellotge i el valor del diner. Per tant, qualsevol anàlisi orientada a analitzar les conseqüències dels canvis en el temps de treball sobre la vida quotidiana ha de superar la idea unitària del temps i partir de la multiplicitat de dimensions vinculades a aquest concepte.

La segona premissa, estretament lligada a l'anterior, parteix de l'esmentada heterogeneïtat per posar de manifest la relació existent entre el temps i els eixos de desigualtat. En concret, reivindica que la relació de les persones amb el temps varia en funció de la posició que s'ocupa en l'estructura social i l'experiència biogràfica. Es tracta d'una qüestió apuntada per diverses veus, sobretot aquelles que parlen des de la perspectiva de gènere. Entre les diferents propostes teòriques, s'observa que d'una banda, s'assenyala el valor heurístic dels estudis entorn els usos del temps en tant que un bon indicador de les desigualtats socials (Belloni, 1986). En aquest sentit, es constata el pes de les desigualtats socials a l'hora de prendre decisions temporals. Unes decisions que es remeten a la gestió del temps diari i al projecte de vida individual. D'altra banda, s'apunta que més enllà de conèixer l'ús que les persones fan del temps, també cal considerar la percepció que en tenen de cada pràctica. Una percepció que estarà condicionada per la posició que s'ocupa en l'estructura social i, sobretot, per

l'experiència i trajectòria biogràfica (Bimbi, 1999). En definitiva, es planteja la necessitat de tenir present el procés de socialització en la mesura que influeix el desenvolupament de les concepcions i percepcions individuals entorn el temps.

Finalment, la tercera premissa es construeix sobre el debat existent al voltant de les transformacions de la jornada laboral. En concret, es parteix de les reflexions i aportacions realitzades des de la perspectiva sociolaboral i la perspectiva de gènere. Especialistes en mercat laboral recorden que el temps de treball ha estat, des dels inicis de la Revolució Industrial, al centre de les lluites socials (Prieto i Ramos, 1999; Miguélez, 2004; Recio, 2004). Assenyalen que el tema de fons és el control del temps de treball, per bé que aquesta qüestió ha emergit amb diferents rostres al llarg de la història. Els primers conflictes sorgeixen amb el pas de la irregularitat a la regularitat de la jornada laboral. D'alguna manera, assumint aquesta regularitat, s'assumeix l'organització social del temps industrial fonamentada en l'estandarització, regularització i coordinació del temps de treball remunerat. En aquest context, el moviment obrer per a la reducció de l'horari suposa el desplaçament del conflicte cap a qüestions directament relacionades amb la durada i el ritme de treball (Perulli, 1996). Però la qüestió de la reducció del temps de treball es manté al centre de debat fins a la dècada dels 80 del segle passat, moment en què s'imposa l'estratègia de la flexibilitat (Miguélez, 2004).

Amb tot, s'observa que la clau de lectura de l'evolució del temps de treball passa per tres paradigmes successius: el de la regularitat, el de la reducció i el de la distribució. És a dir, l'encadenament d'aquests paradigmes dibuixa la història del temps de treball. Una història d'anada i tornada que, tal com afirmen Prieto i Ramos (1999), parteix de la heterogeneïtat, assoleix una notable homogeneïtat i retorna al punt de partida. Ja que la tendència a la diversificació i desregularització del temps de treball dels darrers anys desdibuixa el famós "3x8". En aquesta tessitura, el malestar dels treballadors/es es situa entorn la col·locació i la distribució de la jornada laboral, aspectes que condicionen les formes de vida més enllà del mercat de treball (Miguélez i Torns, 2000).

A més, aquest tercera premissa inclou la perspectiva de gènere en la mesura que suposa considerar que la situació d'algunes dones, al igual que la resta de col·lectius més vulnerables -joves i immigrants-, és reveladora de fenòmens generals que es donen en el mercat laboral. És a dir, els canvis en el mercat laboral afecten de forma diferent

als grups socials segons el seu poder de negociació i la seva posició social (Recio, 2004).

Quins canvis, quines repercussions?

Aclarides les premisses anteriors, arriba el moment de preguntar-se quins canvis i quines repercussions hi ha al darrere de les actuals transformacions del temps de treball. D'entrada, cal apuntar que es tracta d'unes transformacions diverses i contradictòries. En conseqüència, com és lògic, les repercussions sobre el temps i el benestar quotidià també seran diverses i contradictòries. Així, la impossibilitat de desenvolupar una lectura homogènia d'aquestes qüestions s'afegeix a la necessitat de considerar la vessant subjectiva del temps, tal com requereix la primera premissa exposada.

Pel que fa els canvis, s'emmarquen en l'esmentat paradigma de la flexibilitat del mercat laboral. En concret, els especialistes en treball apunten que el plantejament flexible persegueix l'augment de la disponibilitat laboral dels treballadors/es per part de l'empresa (Miguélez, 2004; Recio, 2004). De manera que les certeses per a l'empresa es tradueixen en incerteses per als treballadors/es. Com es tradueix aquest augment de disponibilitat cap a l'empresa en el temps de treball remunerat?. Bàsicament, implica una jornada laboral multiforme i l'augment exponencial de la incertesa laboral. Per tal d'analitzar la repercussió d'ambdós aspectes en el temps i benestar quotidià, és precís considerar que el primer afecta més directament la dimensió diària, mentre que el segon incideix de ple en la dimensió vital.

Abordem així les repercussions. El concepte de jornada laboral multiforme (Recio, 2002) es refereix a les quatre formes bàsiques que adopta el temps laboral en l'actual organització del treball. La durada, la distribució i la capacitat de modificar el temps de treball són els aspectes bàsics que marquen la diferència entre la jornada extensa, la jornada retallada, la jornada variable i la jornada anormal. Els efectes d'aquest caràcter multiforme sobre la vida de les persones són més que evidents. Si s'analitzen en termes d'influència sobre el temps i benestar quotidià es poden destacar dues repercussions que, bàsicament, es fan visibles en els escenaris de la ciutat i la vida quotidiana. En primer lloc, es parla de la manca d'articulació entre el temps de treball remunerat i la resta de temps de la vida. En aquesta línia, cada vegada hi ha més indicis que l'organització del temps no encaixa amb les necessitats de les persones. L'estudi de Torns i Miguélez (2000) parla de les exigències de desincronització que sorgeixen amb

l'esgotament del model sincronitzat de la societat industrial. Una qüestió que es posa de manifest en molts àmbits de la ciutat, però que té la seva manifestació més desagradable amb la marginalitat o exclusió temporal. Situació que afecta a aquelles persones que es veuen privades d'un mínim de relacions socials a causa del seu horari laboral. I precisament, és aquest aspecte el que permet introduir l'escenari de la vida quotidiana entès com el conjunt d'activitats necessàries per a la reproducció de les persones. Un escenari on es fan visibles un seguit de problemàtiques que s'han tendit a reduir en termes de conciliació de la vida laboral i la vida familiar. Però el rerafons d'aquestes problemàtiques és més complex. En concret, està constituït per una doble arrel. La primera representa el caràcter sincrònic del temps de treball domèstic-familiar. Caràcter que implica la impossibilitat d'acumular en hores i dies determinats totes les responsabilitats relacionades amb aquest treball, a diferència del caràcter diacrònic del temps de treball remunerat. De manera que la variabilitat horària i distributiva de la jornada laboral dificulta la gestió i execució d'unes activitats imprescindibles per a la reproducció de les persones. La segona arrel representa la persistència de la desigual distribució de la càrrega total de treball entre homes i dones. En aquest punt, diverses veus es fan ressò de les mancances de la conciliació en tant que amaga el conflicte quotidià de la divisió sexual del treball. Tal com assenyalen Torns, Borràs i Carrasquer (2004), existeixen dificultats socioculturals, vinculades a la forta interiorització del model "male breadwinner", que actuen de resistència per a la redistribució de la càrrega total de treball entre gèneres. I, des d'una perspectiva sociolaboral, s'insisteix en la gran trampa que ha esdevingut el treball a temps parcial per a moltes dones (Maruani, Rogerat, Torns, 2000). L'esquer ha estat l'entrada al mercat laboral en ares a una major igualtat d'oportunitats. Però una vegada dins d'aquest mercat, moltes dones de les societats occidentals s'han vist atrapades per les desigualtats laborals -salarials i d'estatus professional- i el manteniment de les desigualtats relacionades amb el repartiment del treball domèstic-familiar.

Altrament, la incertesa laboral repercuteix sobre el projecte de vida de les persones. Per dir-ho ras i curt, la creixent temporalitat laboral precaritza l'horitzó temporal. L'augment progressiu de la inestabilitat dels llocs de treball i dels contractes temporals esdevenen dues pedres que obstaculitzen la trajectòria vital. Els efectes de la manca de seguretat i estabilitat del treball remunerat responen a una diversitat de nivells i aspectes. D'una banda, s'altera el cicle de vida de les generacions més joves en comparació amb el de les generacions més grans - no fa falta recordar l'allargament de

l'edat d'emancipació o de l'edat en què es té el primer fill/a-. D'altra banda, la incertesa cap al propi futur sembla generar, en alguns casos, dèficits en la definició de la pròpia identitat -a nivell personal i social -. Aspecte que afecta, especialment, a les persones que es troben en situació d'atur i veuen com els períodes d'inactivitat laboral els fragmenten el projecte de vida i els condicionen la percepció del temps quotidià. En aquesta línia, ja al 1933 Lazarsfeld, Jahoda i Zeisel (1996) posen de manifest que el fet de conèixer que el temps lliure és limitat condueix a les persones a fer-ne un ús considerat, en canvi, en el moment que es disposa de temps il·limitat se'n fa un ús superflu. Situacions en que es fa va evident la necessitat de considerar la dimensió subjectiva del temps per analitzar les repercussions del temps de treball remunerat sobre el temps i benestar quotidià. Una dimensió a través de la qual s'evidencia que la problemàtica radica, sobretot, en la qualitat i no la quantitat de temps de treball. I és que a més de la durada de la jornada laboral, resulta imprescindible considerar els aspectes laborals directament relacionats amb la salut i el mediambient. Aspectes que, sens dubte, afecten el temps i el benestar quotidià.

Reflexió final

És ben sabut que les transformacions que tenen lloc en les societats occidentals contemporànies des de fa més de dues dècades repercuteixen sobre les formes de vida de la seva ciutadania. Davant aquesta realitat, algunes veus insisteixen en el valor heurístic de la dimensió temporal en tant que una bona clau de lectura de la transformació social. En el terreny de l'anàlisi, fa trenta anys que les científiques socials italianes posen de manifest que l'organització temporal de les societats occidentals contemporànies perjudica especialment a les dones que viuen en règim de doble presència. Passats aquests trenta anys, la imposició de l'estratègia de la flexibilitat dins del mercat laboral sembla que ha estès el malestar del temps entre diversos col·lectius, sobretot, entre aquells més vulnerables. Aquest escrit ha volgut posar l'accent en la necessitat de considerar el caràcter complex i multidimensional d'un concepte, el temps, que massa sovint s'ha vist reduït a les agulles del rellotge. Però a més, ha volgut insistir en la necessitat de retornar la mirada al mercat laboral per analitzar i donar resposta al malestar del temps. Una realitat que, sens dubte, cal gestionar políticament.

Bibliografia

- BELLONI, M.C. (1986): "La struttura del tempo quotidiano". A Bimbi, F.; Capecchi, V.: *Strutture e Strategie della vita quotidiana*, Milano, Franco Angeli.
- BIMBI, F. (1999): "Measurement, Quality and Social Changes in Reproduction Time: the Twofold Presence of Woman and Gift Economy". A HUFTON, O.; KRAVARITOU, Y. : *Gender and the use of time*. La Haya, Kluwer Law Int.
- ELIAS, N. (1989): *Sobre el tiempo*, Madrid, Fondo de Cultura Económica.
- LAZARFELD, P.; JAHODA, M.; ZEISEL, H. (1996) : *Los parados de Marienthal*, Madrid, Ediciones de La Piqueta.
- MARUANI, M; ROGERAT, C.; TORN, T. (2000): *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*, Barcelona, Icaria.
- MIGUELEZ, F. (2004): *La flexibilidad laboral*, Trabajo/13.
- PERULLI, A.(1996): *Il tempo da oggetto a risorsa*, Milano, Franco Angeli.
- PRIETO, C.; RAMOS, R. (1999): "El tiempo de trabajo: entre la competitividad y los tiempos sociales", a MIGUÉLEZ, F.; PRIETO, C.: *Las relaciones de empleo en España*, Madrid, Siglo XXI.
- RECIO, A. (2002): "La jornada laboral: una cuestión multiforme". A GARCIA LASO, A.; SANGUINETI RAYMOND, W.: *Sindicatos y cambios económicos y sociales*, Salamanca, Ediciones Universidad Salamanca.
- (2004): *Aspectos económicos de la flexibilidad laboral*, Trabajo/13.
- TORN, T. (2001): "Entre l'atur i el temps parcial". A *Revista Catalana de Sociologia*, nº15.
- (2003): *Les polítiques de temps: un repte per a les polítiques de l'Estat del Benestar*, Quaderns de la Fundació Nous Horitzons.
- TORN, T.; MIGUÉLEZ, F.(coords.); et al. (2000): *Temps i ciutat*, Barcelona, Consell Econòmic i Social de Barcelona.
- TORN, T. BORRAS, V. CARRASQUER, P. (2003-2004): *La conciliación de la vida laboral y familiar: ¿un horizonte posible?*, Sociología del Trabajo/50.